

L'aprofitament a Eivissa de la pita i l'espart

C. Guerau d'Arellano Tur

De les cinc espècies de plantes que tradicionalment s'han aprofitat a Eivissa com a tèxtils —el lli (llinc a les Pitiüses), cànem, cotó, pita i espart—, només les dues últimes continuen amb aquesta funció. Això ho motiva, entre altres coses, que mentre el lli, cànem i cotó requereixen per al seu desenvolupament uns conreus especials i terres de regadiu, la pita i l'espart ho fan de manera natural, sense ser conreades.

Les tres primeres espècies que hem esmentat, en especial el lli i el cànem, es cultivaren mentre tingueren la funció de subministrar la fibra per a teixir la pròpia indumentària, dins al règim d'economia tancada que caracteritzà la vida rural eivissenca fins al segle passat. Funció que va desaparèixer en arribar a finals del segle XIX els teixits importats des dels mercats catalans.

A la pita i a l'espart, úniques que avui encara s'aprofiten, ens referirem per tal de conèixer algunes de les seues característiques botàniques i, especialment, la forma d'aprofitament que se n'ha fet i es fa a Eivissa.

La pita, anomenada també pitra (atzavara vera a Catalunya i magüey a Cuba), és una espècie vegetal que encara que ens sigui molt familiar no és autòctona de les Pitiüses. És originària dels deserts càlids de l'altiplà mexicà (uns 1.500 m d'altitud mitjana), i fou introduïda a la regió mediterrània en el segle XVI. Al seu origen mexicà fa referència el seu nom científic *Agave americana* L. Avui, totalment naturalitzada, és element característic del paisatge de les riberes mediterrànies tant d'Europa com d'Àfrica.

De les fulles del gènere *Agave*, s'extreuen unes fibres anomenades, en general, fibres dures o esclerenquimatoses (en oposició a les fibres suaus obtingudes de les tiges del lli, cànem, jute, etc.), caracteritzades per tenir una gran resistència, per bé que són mancades d'elasticitat. La fibra obtinguda de l'*Agave americana* rep a Eivissa el mateix nom que la planta, *pita* o *fil de pita*. Industrialment, aquesta espècie no és emprada per obtenir fibra, perquè dona un rendiment molt baix. Per a aquest ús s'empra l'*Agave sisalana* productora de sisal, cultivada en gran escala a l'Àfrica Oriental, i l'*Agave fourcroides* productora de l'henequén, obtinguda a Mèxic i Cuba principalment.

A les nostres illes, avui, l'extracció de fil de pita és practicada quasi exclusivament per gent vella del camp, acostumada a bastar-se a si mateixa, i encara limitada a poques persones.

Forma d'aprofitament a Eivissa

L'extracció és manual i rudimentària. Només es necessita una eina especial anomenada *rascador de pita*, amb la qual les fulles es treballen per a separar la fibra de la molla sucosa. Aquest *rascador* és de ferro i presenta tot al llarg d'un dels seus costats una sèrie de dents semblants a les d'una serra; per l'altre costat el *rascador* és llis. Abans d'emprar el *rascador*, la fulla de pita, que té secció triangular, es té d'aplanar, per la qual cosa es pica amb una maça. També, prèviament, se li treuen les fortes punxes que hi ha a l'extrem i als marges. Una vegada aplanada es posa sobre la *taula de fer pita*, tauló que es col·loca inclinat entre la cintura de l'obrador i el terra. L'operació de rascar es fa de dalt a baix, emprant la part dentada del *rascador* per treure la molla que hi ha entre les fibres. Tot seguit, i amb el costat llis del *rascador*, es tornen a col·locar ordenadament les fibres que havien sobresortit en l'operació precedent (*pentinar sa pita*). Aquestes dues manipulacions continuen fins que queden lliures totes les fibres de la fulla. El manat de fil de pita obtingut es deixa assolellar per tal que quedi més blanc. Aquest fil s'ha usat tradicionalment per fer *sa talonera* i *sa capella* de les espadenyats eivissenques, per fer cordells i com a fil de cosir i d'embastar.

La presència de piteres a pràcticament tota la ruralia eivissenca, bé prop de la casa (tancó de les figueres de pic) o a altre lloc, s'explica per la utilització que, altre temps, es feia de les seues fulles. També les piteres s'han sembrat, de vegades, per delimitar propietats rurals.

Vista parcial de l'illa de s'Espartar a on pot observar-se la manca d'estrat arbore i les esparteres (*Stypa tenacissima* L.) cobrint gran part de la superfície. 29-6-73.

L'espart (*Stypa tenacissima* L.), en castellà atocha, és l'altra espècie amb propietats tèxtils que es continua aprofitant a les nostres illes, encara que ha minvat molt la seua utilització, tant a la pagesia com entre els pescadors, els darrers vint anys.

Neix espontàniament a les Pitiüses, a on es presenta sota formacions diferents i amb dispersió irregular. Així, mentre a Eivissa, a les localitats a on es troba, ho fa entre els arbusts de la garriga i, alguna vegada, com a planta del sotobosc a les pinedes de pi bord (*Pinus halepensis* Mill) properes a la mar (Puig d'En Manyà, Canal de sa Murta), a l'illa de s'Espartar ho fa amb caràcter dominant i amb carència absoluta d'estrat arbore. Aquests fets determinen que l'illa de s'Espartar sembli una «estepa d'espart», malgrat les seues petites dimensions. D'aquí el seu topònim geogràfic.

A Eivissa és escàs; se'n troba, a més dels llocs abans indicats, a Ca Na Ribes (prop de Cala Jondal), s'Estanyol, etc. Falta a tots els altres illots, fins i tot als més pròxims a s'Espartar, i a Formentera.

Cal no confondre aquesta espècie d'espart o espart ver amb l'espart bord (*Lygeum spartum* L.), en castellà albardin, de fulles igualment aprofitables i d'aspecte general semblant, freqüent a illots i alguns indrets de la costa com Porroig, es Jondal i es Canaret. Segons el botànic Font i Quer, una i altra espècie serveixen per a demostrar l'afinitat florística existent entre les Pitiüses i el sud-est de la península, zona a on els espartars de qualsevol de les dites espècies són abundants i extensíssims.

D'aquests espartars venia, probablement, el segle passat l'espart que importaven les Pitiüses. Almenys sabem que patrons de vaixells eivissenques l'embarcaven al port murcià de Mazarrón, com hem vist indicat al setmanari «IBIZA» de l'any 1892. L'escassetat d'aquesta fibra a les nostres illes fa més curiosa la tradició recollida per l'arxiduc Lluís Salvador, segons la qual, en altre temps, una part considerable del sòl de les Pitiüses es trobava poblada d'espart.

La recol·lecció a l'illa de s'Espartar

Dins les Pitiüses, només a l'illa de s'Espartar ha tingut una certa importància la recol·lecció d'espart.

Fins fa uns vint anys eren normals les sortides, en les dates adequades, d'embarcacions cap a s'Espartar per collir aquesta planta. Les sortides es feien generalment des de Cala Corral.

La collita es feia dues vegades l'any, per «sa lluna vella de desembre i per sa lluna vella de juliol» és a dir durant el temps de quart minvant en què la lluna passa progressivament de totalment visible a invisible. Aquestes dates corresponen al que, a les estepes del SE de la península, és inici i final del període de recol·lecció.

La tècnica seguida per collir l'espart és la següent: els recol·lectors desprenen les fulles de les esparteres amb una eina especial, de forma de fus, anomenada *collidor*, feta de fusta de bellotera borda o coscoll. El dit *collidor* es porta penjant de la mà mitjançant una cordella. Amb l'altre mà s'agafen les fulles i se'ls

dóna una o dues voltes entorn del collidor estirant tot seguit amb força perquè es desprenguin. Aquesta operació es repeteix una i altra vegada fins tenir l'anomenat *manat d'espart*, és a dir, tantes fulles com càpiguen en una mà o es puguin lligar amb les mateixes fulles d'espart. Amb 25 manats s'obté el *feix d'espart*. Per persona i dia a l'illot de s'Espartar es feien de 5 a 8 feixos.

Degut a la condició de propietat privada que recau sobre l'illa de s'Espartar, en els temps que les anades d'embarcacions eren més freqüents per collir espart, els propietaris tenien una persona encarregada que cobrava la meitat del producte extret pels recol·lectors.

Manipulacions posteriors

L'espart es pot emprar de dues maneres: *cru*, és a dir, sense cap operació, o bé *amarat*, és a dir, després d'haver estat submergit a la mar durant 30 o 40 dies a un lloc a on no li puguin donar el sol. Aquesta operació es feia fent els manats d'espart amb pedres o bé posant l'espart i les pedres dins sacs. La toponímia eivissenca recorda aquesta activitat amb la *cova d'amarar espart*, situada prop de Cala Vedella. Generalment l'espart s'amarava a Cala Corral. Després, encara és deixava eixugar al sol perquè quedés més blanc.

L'espart amarat ja es pot utilitzar per a la fabricació artesanal de diversos objectes o bé picar-se (*espart picat*). En aquest darrer cas les fulles es col·loquen sobre una pedra calcària circular que fa talús pels costats anomenada *mac* o *pedra de picar espart*, i amb la *maça de picar espart* es van colpejant fins que es separen les diverses fibres de les fulles. Aquesta maça es feia de fusta de bellotera vera o alzina.

Amb l'espart amarat però sense picar, era freqüent fer llata per a sàrries, estores de carro, senalles, etc.

Amb l'espart amarat i picat es fa la sola de les espartenyas així com sembradores, cordeta d'encordar cadires, etc.

L'espart cru o verd, com també se li diu, s'utilitzava especialment per fer cordella de tres cames, molt emprada, abans, pels pescadors de llagosta i també pels pagesos per lligar arbres i vinya.

C. GUERAU D'ARELLANO TUR

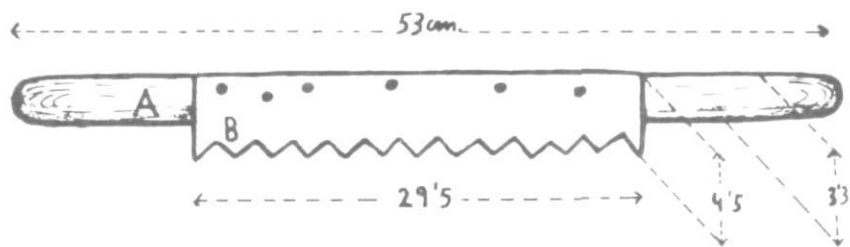
La pita (Agave americana L) és freqüent a tota la ruralia eivissenca a causa de l'ús que, altre temps, es va fer de les seues fulles.

Pagesa eivissenca tallant les punxes de la fulla de pita abans de procedir a extreure'n la fibra.

Operació de rascar i pentinar sa pita. Fotografies: 18-7-1972.

Rascador de pita o pitra.

A: mànec de fusta del rascador.

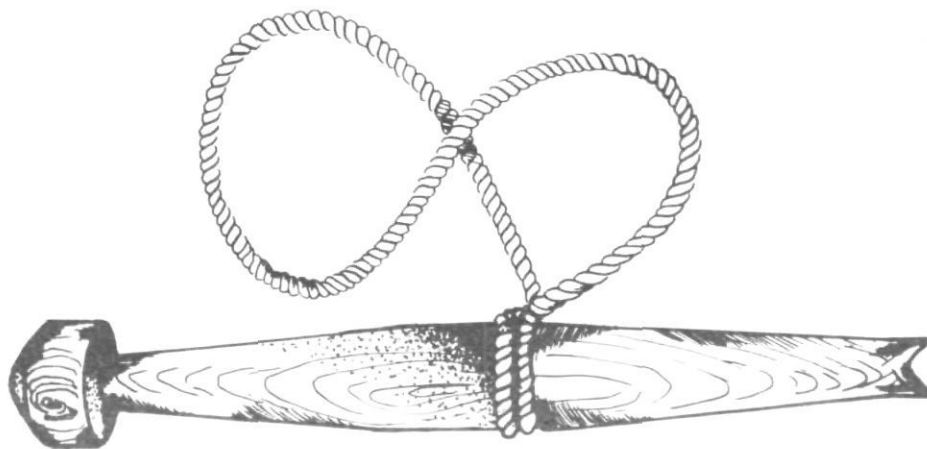
B: fulla de ferro dentada que constitueix propiament el rascador.

La recol·lecció d'espart amb l'ajuda del collidor. S'Espartar, 10-IX-1973.

Fet el manat d'espart, aquest es ferma ajudant-se d'una mosca que du el collidor a un dels extrems. S'Espartar, 10-IX-1973.

Collidor d'espart fet i emprat a Eivissa per collir espart.

Longitud: 26,5 cm.

Amplària màxima: 2,5 cm.